

Формування належної правової традиції на основі верховенства права є запорукою успіху будь-якої країни. Одним із стовпів демократичного суспільства, що покликаний захищати його цінності та добробут, є правосуддя.

Право на справедливий, безсторонній та неупереджений судовий розгляд, на сьогодні, є безумовною цінністю. Захист демократії, прав людини, реалізація будь-якої реформи та існування держави в цілому – перебувають у тісному взаємозв'язку із забезпеченістю права на правосуддя та доступу до нього. Право на доступ до правосуддя займає особливе місце в практиці Європейського суду з прав людини, що звертає особливу увагу на елемент обов'язковості виконання судових рішень, адже який тоді сенс в існуванні судової гілки влади?

Нинішній стан справ у сфері виконання судових рішень є свідченням ігнорації застережень батька Конституції США Джеймса Медісона, що у “Записках федераліста” наголошував на такі слабкості судової гілки влади, як природну відсутність впливу на розпорядження бюджетом держави та залежність виконання її рішень від виконавчої гілки влади.

З метою коригування державної політики у сфері юстиції, парламент ухвалив нову редакцію Закону України “Про виконавче провадження” та Закон України “Про органи та осіб, що здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів”, частково зменшивши відповідну монополію держави. Водночас позитивні зрушення тяжко прослідкувати, враховуючи мізерну кількість приватних виконавців та небажання держави відмовлятися від вказаної монополії.

Але збільшення кількості приватних виконавців може мати лише опосередкований вплив на стан виконання рішень національних судів, оскільки державні виконавці мають значно ширші повноваження ніж приватні, наприклад, лише вони мають право виконувати рішення проти держави та державних підприємств; щодо майна державної чи комунальної власності; про виселення та вселення фізичних осіб. Незважаючи на такі дискусійні обмеження, на вказану реформу покладалися сподівання щодо зменшення надзвичайного навантаження на державних виконавців, що б сприяло належному виконанню судових рішень в цілому.

Окрім надмірного навантаження, існують і об'єктивні причини виникнення проблем із виконанням судових рішень, особливо проти держави та державних підприємств. Зазначений негативний ефект має системний характер і виражається у існуванні аж восьми законодавчих мораторіїв, що унеможливають виконання судових рішень.

1. Відсутність правосуддя та неналежна якість роботи органів правопорядку, спричинили перетворення процесу приватизації державного майна в його очевидне розкрадання. У 2001 році, вирішуючи не передумову виникнення вказаної ситуації, а наслідки, парламент ухвалив Закон України "Про введення мораторію на примусову реалізацію державного майна", що передбачає неможливість відчуження майна підприємств та господарських товариств, у статутних фондах яких частка держави складає не менше 25 відсотків.

Дія мораторію не поширюється на примусову реалізацію майна для погашення боргу перед "Нафтогазом" та його дочірніми компаніями, що постачали газ за ліцензією.

Виняток - об'єкти, що не підлягають приватизації, а також підприємства, перед якими у держави є борг з відшкодування різниці в тарифах на теплову енергію та послуги з опалення для населення.

Дія мораторію не поширюється на ту частину майнових активів підприємства, що обліковуються як оборотні активи, а саме грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу. Тобто, якщо державне підприємство заборгує іншому підприємству або підприємцю кошти за продукцію чи послугу, то навіть за наявності судового рішення про стягнення боргу державний виконавець обмежений у заходах з його виконання, оскільки держава забороняє його виконувати за рахунок майна боржника.

10 червня 2003 року Конституційний Суд України визнав вказаний мораторій конституційним, пославшись на наявність легітимної мети та тимчасовість його дії. Вказане рішення очевидно не враховувало вимоги стандартів верховенства права, адже кожен мораторій повинен супроводжуватись дієвим компенсаційним механізмом.

2. Окрім майнової існує і галузева дискримінація, що встановлена Законом України про забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу” від 2005 року, котрий встановлює особливий порядок виконання судових рішень щодо підприємств які внесені у відповідний реєстр.

Внесення підприємства паливно-енергетичного комплексу до Реєстру, котрий контролює Міністерство палива та енергетики, є підставою для повернення господарським судом без розгляду заяви про порушення провадження у справі про банкрутство.

Підставою для внесення до реєстру є наявність таких ліцензій на момент виникнення заборгованості:

виробництва електричної енергії;

передачі електричної енергії магістральними та міждержавними електричними мережами;

передачі електричної енергії місцевими (локальними) електричними мережами;

постачання електричної енергії за регульованим тарифом;

оптового постачання електричної енергії;

транспортування природного газу магістральними трубопроводами;

транспортування природного і нафтового газу розподільними трубопроводами;

транспортування нафтопродуктів магістральними трубопроводами;

постачання природного газу за регульованим тарифом;

На строк участі підприємства паливно-енергетичного комплексу у процедурі погашення заборгованості підлягають зупиненню виконавчі провадження та заходи примусового виконання рішень щодо цього підприємства із стягнення заборгованості, яка виникла до 1 січня 2013 року, що підлягають виконанню в порядку, встановленому Законом України "Про виконавче провадження", крім рішень про виплату заробітної плати, вихідної допомоги, інших виплат (компенсацій), що належать працівнику у зв'язку з трудовими відносинами, відшкодування матеріальної (майнової) шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, стягнення аліментів, та рішень про стягнення заборгованості із сплати внесків до фондів загальнообов'язкового державного

соціального страхування, яка виникла до 1 січня 2011 року, і заборгованості із сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування до органів Пенсійного фонду України.

Процедура погашення заборгованості підприємствами паливно-енергетичного комплексу діє до 1 вересня 2015 року, крім державного підприємства "Національна атомна енергогенеруюча компанія "Енергоатом", що має стратегічне значення для енергетичної безпеки держави, для якого процедура погашення заборгованості діє до 1 січня 2016 року.

На відсутність легітимної мети цього закону вказували фахівці Головно науково-експертного управління Верховної Ради України, у зв'язку із порушенням прав кредиторів, а також звертали особливу увагу на неприпустимість втручання держави у відносини суб'єктів господарювання. Ймовірно, вказаний закон був пролобійований на користь енергетичних компаній, що були пов'язані з владою того періоду.

Конституційний Суд України, у рішенні №18-рп/12, дещо скоригував вказану негативну політику держави, зазначивши що вказаний мораторій не є абсолютним, зауваживши що внесення юридичної особи, незалежно від форми власності, до Реєстру підприємств паливно-енергетичного комплексу, які беруть участь у процедурі погашення заборгованості, не є підставою для зупинення виконавчого провадження та заходів примусового виконання судових рішень щодо стягнення з неї заборгованості, яка не стосується неповних розрахунків за енергоносії.

3. Наступний мораторій пов'язаний із стрімкою девальвацією гривні, котру найбільше відчували особи, котрі отримали кредити в іноземній валюті, та потрапили, у зв'язку із цим, у скрутне становище. З метою зменшення соціальної напруженості, у 2014 році було ухвалено Закон України "Про мораторій на стягнення громадян України, наданого як забезпечення кредитів у іноземній валюті".

Згідно з положеннями цього Закону, банк або інша фінансова установа позбавлялася можливості звернути стягнення на майно громадян, наданого в якості забезпечення кредиту в іноземній валюті за наявності певних умов, а саме:

- площа квартири/будинку не повинна перевищувати 140/250 кв. м.;
- квартира/будинок повинно бути єдиним житлом;
- кредитне зобов'язання повинно бути виражене в іноземній валюті.

Законом передбачено, що не може бути примусово стягнуте (відчужене без згоди власника) інше майно (майнові права), яке відповідно до законодавства або кредитного договору підлягає стягненню з позичальника, зазначеного у підпункті 1 цього пункту, при недостатності коштів, одержаних стягувачем від реалізації (переоцінки) предмета застави (іпотеки); кредитна установа не може уступити (продати, передати) заборгованість або борг на користь іншої особи.

4. Законом України «Про посилення захисту майна редакцій засобів масової інформації, видавництв, книгарень, підприємств книгорозповсюдження, творчих спілок», передбачена заборона відчуження приміщень, в яких перебувають редакції засобів масової інформації, друкарні, видавництва, книгарні, підприємства книгорозповсюдження, засновниками яких є органи державної влади, місцевого самоврядування, об'єднання громадян, державні науково-дослідні установи, навчальні заклади, трудові колективи, а також творчі спілки. Окрім друкованих засобів масової інформації, заснованих органами державної влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування.

Вказане обмеження спрямоване на унеможливлення виселення суб'єктів видавничої діяльності з приміщень державної та комунальної власності, у котрих вони працювали протягом тривалого часу. Такий підхід спрямований на реалізацію законодавчих засад щодо підтримки засобів масової інформації та книговидавництва.

5. Агресія Росії також мала наслідком ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підприємств залізничного транспорту, майно яких розташоване на території проведення антитерористичної операції». Цим законом розділ III Перехідні та прикінцеві положення; Закону України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування доповнено пунктами 5 -1 і 5 -2 такого змісту:

“5-1. До проведення відповідно до законодавства інвентаризації і оцінки майна підприємств залізничного транспорту, що розміщене на території проведення антитерористичної операції, на якій органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та затвердження передавального акта щодо цього майна Товариству як правонаступнику прав і обов'язків зазначених підприємств встановити мораторій на звернення стягнення на активи Товариства за зобов'язаннями таких підприємств.

5-2. Мораторій на звернення стягнення на активи Товариства, встановлений згідно з пунктом 5-1 цього розділу, втрачає чинність після проведення відповідно до законодавства інвентаризації і оцінки майна підприємств залізничного транспорту, що розміщене на території проведення антитерористичної операції, на якій органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та затвердження передавального акта щодо цього майна Товариству, але не пізніше ніж через шість місяців з дня завершення антитерористичної операції.”

6. 3 березня було прийнято проект Закону "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стабілізації діяльності Державного акціонерного товариства "Чорноморнафтогаз" у зв'язку з тимчасовою окупацією території України".

Зміст обмеження, полягає в тому, що справи про банкрутство Державного акціонерного товариства "Чорноморнафтогаз" до 1 січня 2019 року не порушуються. Провадження у справах про банкрутство Державного акціонерного товариства "Чорноморнафтогаз", порушені до 1 січня 2017 року, підлягають припиненню.

7. Особливий порядок звернення стягнення на майно, що перебуває у зоні відчуження, встановлений Законом України “Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, поза розумним сумнівом, має легітимну мету. Але відсутність відповідного дієвого компенсаційного механізму мало наслідком ухвалення рішення Європейського суду з прав людини у справі Деркач проти України, де суд наголосив що не отримав виправдань неможливості виділення коштів для забезпечення погашення заборгованості перед заявниками.

8. У першому читанні прийнято новий мораторій, а саме Проект Закону “Проект Закону про внесення змін до деяких законів України

щодо заборони звернення стягнення та накладення арешту на кошти суб'єктів господарювання у сферах тепло-, водопостачання та водовідведення, отриманих від міжнародних фінансових організацій на реалізацію інвестиційних проектів (заходів) в Україні”.

Законом встановлюється обмеження, котре абсолютно ідентичне його назві, захищаючи лише кошти, що найдішли від міжнародних фінансових організацій.

Передумова його виникнення пов'язана із тим, що кошти міжнародних фінансових організацій, котрі спрямовані на реалізацію інвестиційних проектів підпадали під арешт у зв'язку із здійсненням виконавчих дій щодо вказаних підприємств. Хоч і вказане обмеження є фрагментарним, але на фоні широкої обмежувальної політики держави, негативно впливає на виконання судових рішень.

Отже, ми можемо прослідкувати, що зазначені мораторії спрямовані на подолання не причин їхнього виникнення, а лише на їхні наслідки. Вказаний підхід, поза розумним сумнівом, є неефективним та шкідливим у вимірі стандартів належного урядування. Адже передумовами мораторіїв є неякісне виконання своїх обов'язків посадовими особами, що пов'язане не лише з низькою кваліфікацією, а й з корумпованістю, котра проявляється в умисному доведення державних підприємств до стану неможливості виконання своїх фінансових зобов'язань. Також не можна не згадати неналежну роботу органів правопорядку, котрі, навіть у випадку доведення справи до суду, не можуть домогтися належного покарання таких осіб; уже й не можна злічити випадків коли міра покарання була значно меншою за завдану шкоду. Вказане питання щодо незалежності, неупередженості та професійності варто адресувати і судовій гілці влади.

Поміж іншим, необхідно зауважити, що серед вказаних передумов виникнення мораторіїв є і низький рівень фінансової грамотності громадян.

Тому перед зняттям перелічених законодавчих обмежень необхідно здійснити глибокий та системний аудит, що дозволить усунути необхідність у зазначених нормативних актах.

З метою врегулювання питань виконання судових рішень щодо держави, парламентом прийнято Закон України “Про гарантії

держави щодо виконання судових рішень”, котрий визначив відповідний порядок виконання судових рішень щодо держави, державних підприємств та юридичних осіб примусова реалізація майна яких заборонена. Вказаний закон передбачає, що відповідне відшкодування здійснюється в обсягу коштів відповідної бюджетної програми та в межах відповідних призначень конкретного державного органу.

В той же час, вказаний компенсаторний механізм правничого характеру, фактично втрачає свій сенс у вирі фінансового процесу, оскільки відповідно до Державного бюджету на 2018 рік на заходи щодо виконання рішень суду, котрі гарантовані державою, виділено лише 500 тисяч гривень(?), коли у вказаному вимірі існують значно більші зобов'язання.

Описані проблеми підтверджуються статистично, оскільки за 2017 рік відбулося виконання лише 3% судових рішень, що є тривожним фактом надзвичайної загрози розповсюдження свавілля у державі, адже шляхом такої недбалої державної політики відбувається стимулювання громадян до використання неправових способів захисту своїх прав, що є очевидною загрозою для цивілізованого і згуртованого суспільства.